

ПРО СУДОВУ ПРАКТИКУ В СПРАВАХ ПРО ЗНЯТТЯ АРЕШТУ З МАЙНА

Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ
від 03 червня 2016 року № 5

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами законодавства при розгляді позовів про зняття арешту з майна, керуючись статтею 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

п о с т а н о в л я є

дати судам такі роз'яснення:

1. У порядку цивільного судочинства захист майнових прав здійснюється у позовному провадженні, а також у спосіб оскарження рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби.

Спори про право цивільне, пов'язані з належністю майна, на яке накладено арешт, відповідно до статей 15, 16 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) розглядаються в порядку цивільного судочинства у позовному провадженні, якщо однією зі сторін відповідного спору є фізична особа, крім випадків, коли розгляд таких справ відбувається за правилами іншого судочинства.

За наявності кримінального провадження власник чи інший володілець майна може звернутися до суду за захистом свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права власності у загальному порядку. Після підтвердження цього права зазначена особа, як і титульний власник майна, у тому числі й особа, яка не є учасником кримінального провадження, має право на звернення з клопотанням про скасування арешту та вирішення інших питань, які безпосередньо стосуються її прав, обов'язків чи законних інтересів, у порядку, передбаченому статтями 174, 539 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК), до суду, що наклав арешт чи ухвалив вирок.

При цьому згідно з пунктом 9 розділу XI «Перехідні положення» КПК питання про зняття арешту з майна, накладеного під час дізнання або досудового слідства до дня набрання чинності цим Кодексом, вирішується в порядку, що діяв до набрання чинності цим Кодексом.

На рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби стороною виконавчого провадження може бути подана скарга, яка підлягає розгляду в порядку, передбаченому розділом VII ЦПК, крім випадків, коли розгляд таких скарг відбувається за правилами іншого судочинства.

2. Позов про зняття арешту з майна може бути пред'явлений власником, а також особою, яка володіє на підставі закону чи договору або іншій законній підставі майном, що не належить боржнику (речове право на чуже майно). Позови на захист майнових прав малолітніх та неповнолітніх дітей боржника (засудженого) можуть бути пред'явлені їхніми законними представниками, а у випадках, встановлених законом, органами та особами, яким надано право захищати права, свободи чи інтереси інших осіб (статті 3, 45 ЦПК).

Відповідачами в справі є боржник, особа, в інтересах якої накладено арешт на майно, а в окремих випадках — особа, якій передано майно, якщо воно було реалізоване. Як третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, має бути залучено відповідний орган державної виконавчої служби, а також відповідний орган доходів і зборів, банк та іншу фінансову установу, які у випадках, передбачених законом, виконують судові рішення (стаття 3 Закону України від 21 квітня 1999 року № 606-XIV «Про виконавче провадження» (у редакції Закону України від 04 листопада 2010 року № 2677-VI) (далі — Закон про виконавче провадження).

У випадках, коли арешт майна проводився для забезпечення конфіскації чи стягнення майна на користь держави, як відповідач до участі у справі у встановленому законом порядку також залучається відповідний територіальний орган Державної фіскальної служби України.

У випадку безоплатної передачі майна юридичній особі ця особа також є відповідачем у справі.

У спорах про зняття арешту з майна, яке є предметом застави (іпотеки) або придбано за рахунок кредиту, який не погашено, в якості третіх осіб у встановленому законом порядку залучаються заставодержатель (іпотекодержатель) або кредитор.

3. Позови про зняття арешту з майна можуть бути пред'явлені, зокрема, коли накладено арешт на майно з метою забезпечення можливої конфіскації майна.

Разом із тим згідно зі статтею 465 Митного кодексу України конфіскація майна, яке є безпосереднім об'єктом порушення митних правил, застосо-

вується незалежно від того, чи є це майно власністю особи, яка вчинила адміністративне правопорушення.

У зв'язку з цим позови власників чи володільців такого майна про зняття арешту з майна можуть бути задоволені лише у тому разі, коли постановою відповідних органів буде встановлено, що особа, яка вчинила адміністративне митне правопорушення, заволоділа майном протиправним шляхом. Захист прав власника або володільця в інших випадках можливий шляхом стягнення збитків з особи, визнаної в установленому законом порядку винною в адміністративному митному правопорушенні.

4. У разі якщо сторонами у справі є юридичні особи, то незалежно від підстав арешту (опису) майна (конфіскація за відповідним судовим рішенням, стягнення боргу за рішенням господарського суду чи виконавчим написом нотаріуса тощо) та враховуючи характер спору, позови про зняття арешту з майна згідно зі статтею 15 ЦПК, статтями 1, 12 Господарського процесуального кодексу України підлягають розгляду в порядку господарського судочинства. У такому ж порядку вирішуються питання про юрисдикцію спорів за участю фізичних осіб-підприємців, якщо арешт майна пов'язаний з їх підприємницькою діяльністю.

5. У разі якщо опис та арешт майна проводився державним виконавцем, скарга сторони виконавчого провадження розглядається в порядку, передбаченому розділом VII ЦПК, а якщо такі дії вчинялися при виконанні вироку суду щодо цивільного позову у кримінальному провадженні, то відповідна скарга підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства відповідно до вимог статті 181 Кодексу адміністративного судочинства України. Інші особи, які є власниками (володільцями) майна і які вважають, що майно, на яке накладено арешт, належить їм, а не боржникові, можуть звернутися до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту, що передбачено статтею 60 Закону про виконавче провадження.

У зв'язку із цим боржник (учасник кримінального провадження, на майно якого накладено арешт) не може пред'являти такий позов, оскільки у судовому процесі він є відповідачем та законом для нього встановлений інший порядок вирішення питання.

У разі пред'явлення до суду такого позову в порядку цивільного судочинства суддя має відмовити у відкритті провадження на підставі пункту 1 частини другої статті 122 ЦПК, а, помилково прийнявши позов до розгляду,

під час судового розгляду суд має закрити провадження у справі з підстави, передбаченої пунктом 1 частини першої статті 205 ЦПК.

6. Відповідно до частини другої статті 114 ЦПК позови про зняття арешту з нерухомого майна пред'являються за місцезнаходженням цього майна або основної його частини (виключна підсудність).

Якщо майно розташоване або знаходиться у різних районах міста чи в різних містах, то позов пред'являється до одного із судів за вибором позивача, але за місцезнаходженням основної частини майна, вартість якої перевищує вартість тих, що знаходяться в інших районах чи місцевостях.

У разі недотримання правил підсудності заява повертається судом позивачеві, про що постановляється ухвала. Повернення позовної заяви не перешкоджає повторному зверненню із заявою до належного суду (пункт 4 частини третьої, частина п'ята статті 121 ЦПК).

Якщо після відкриття провадження у справі і до початку судового розгляду (розгляду справи по суті – стаття 173 ЦПК) виявиться, що заяву було прийнято з порушенням правил виключної підсудності, суд передає справу на розгляд належному суду незалежно від волевиявлення сторін (пункт 2 частини першої статті 116 ЦПК).

7. Суд не вправі відмовити у відкритті провадження у справі про зняття арешту з майна, якщо справа, у зв'язку з якою накладено арешт на майно, не вирішена, оскільки зазначене, зокрема, впливає на перебіг позовної давності. У разі неможливості розгляду такого позову до вирішення іншої справи суд відповідно до пункту 4 частини першої статті 201 ЦПК зупиняє провадження у справі про зняття арешту з майна.

8. Оскільки згідно зі статтею 126 ЦПК позивач вправі об'єднати в одній позовній заяві кілька однорідних позовних вимог, пов'язаних між собою, в одному провадженні можуть розглядатись вимоги про визнання права власності на майно та зняття арешту з майна.

При цьому якщо позивач є власником спірного майна, то вирішується вимога про зняття арешту з майна. У разі якщо позивач одночасно доводить своє право власності, яке виникло, наприклад, із договору про спільну власність або таке його право не визнається чи оспорується співвласником, то відповідно до заявлених вимог суд вирішує вимогу про зняття арешту з майна та про визнання права власності на це майно.

За подання позовної заяви у випадку об'єднання в одній заяві вимог як майнового, так і немайнового характеру судовий збір згідно з частиною третьою статті 6 Закону України від 08 липня 2011 року № 3674-VI «Про судовий збір» підлягає сплаті як за ставками, встановленими для позовів майнового характеру (залежно від вартості майна, яке відшукується), так і за ставками, встановленими для позовних заяв немайнового характеру (зняття арешту з майна). При цьому судовий збір може бути сплачений окремо за кожною вимогою або загальною сумою за всіма позовними вимогами.

Якщо ж заявлена вимога лише про зняття арешту з майна, то сплачується судовий збір як за заяву немайнового характеру.

Якщо предметом позову є частка майна в спільній сумісній власності подружжя, членів сім'ї, то вимога про зняття арешту з цього майна сплачується судовим збором за ставками, встановленими для позовних заяв немайнового характеру. Разом з тим якщо заявляється вимога про визначення (збільшення, виділення) частки майна у спільній сумісній власності згідно із законом чи договором та зняття арешту з цього майна, то судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв немайнового і майнового характеру окремо.

Проте за подання державного виконавця про визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами (стаття 379 ЦПК), судовий збір не сплачується.

9. Відкривши провадження у справі про визнання права власності та/або зняття арешту з майна, суддя відповідно до пункту 5 частини першої статті 152 ЦПК в порядку забезпечення позову за відповідною заявою може зупинити продаж арештованого майна.

При вирішенні питання про забезпечення позову суд має здійснити оцінку обґрунтованості доводів заявника щодо необхідності вжиття відповідних заходів з урахуванням розумності, обґрунтованості і адекватності вимог заявника щодо забезпечення позову; забезпечення збалансованості інтересів сторін, а також інших учасників судового процесу; наявності зв'язку між конкретним заходом забезпечення позову і предметом позовної вимоги.

Пред'явлення позову про зняття арешту з майна не перешкоджає зверненню стягнення на заробітну плату та інші види доходів боржника, а також інше майно боржника, щодо якого не заявлено вимоги про визнання права власності на нього.

Заходи забезпечення позову можуть бути скасовані судом, який розглядає цивільну справу (частина третя статті 154 ЦПК). При цьому із заявою

про скасування заходів забезпечення позову (накладення арешту на майно або грошові кошти) може звернутись лише особа, щодо якої такі заходи забезпечення позову вжито, тобто сторона у справі чи третя особа, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору (частина четверта статті 154 ЦПК). Інша особа, яка вважає, що майно, на яке було накладено арешт у порядку забезпечення позову, належить їй, а не стороні у справі, може звернутись до суду з позовом про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту (стаття 60 Закону про виконавче провадження).

У рішенні суду про визнання права власності на майно і про зняття з нього арешту суд зазначає про скасування заходів забезпечення позову, які оскаржуються (пункт 8 частини першої статті 214 ЦПК).

За змістом частини четвертої статті 54 Закону про виконавче провадження у разі накладення державним виконавцем арешту на майно для задоволення вимог стягувачів, які не є заставодержателями, заставодержатель цього майна має право на звернення до суду з позовом про зняття арешту із заставленого майна.

10. Відповідно до статті 130 ЦПК при проведенні попереднього судового засідання, а якщо воно не проводиться, то при підготовці справи до судового розгляду, суд має визначити факти, які необхідно встановити для вирішення спору, з'ясувати, які докази подані чи подаються кожною стороною для обґрунтування своїх доводів чи заперечень, а також з яких правовідносин виник спір, яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин.

Зокрема, у матеріалах справи залежно від предмета та підстави позову мають бути належним чином завірені копії акта опису та арешту, постанови про арешт коштів чи майна боржника, вироку, рішення суду або іншого органу, на виконання яких проводився опис і арешт, матеріали, що є в кримінальній справі щодо належності описаного майна і джерел коштів на його придбання, документи про право власності на майно, кредитні зобов'язання, реєстраційні посвідчення, паспорти та інші документи, що видаються на це майно.

З урахуванням положень Закону України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у разі неможливості надання суду зазначених документів розгляд справи здійснюється за документами і матеріалами (доказами), поданими учасниками судового процесу, якщо вони є достатніми для прийняття відповідного судового рішення.

Якщо боржник (засуджений) знаходиться у місцях позбавлення волі, суддя при підготовці справи до судового розгляду у порядку, передбаченому частиною шостою статті 76 ЦПК, повинен разом із судовою повісткою про день та час розгляду справи надіслати копію позовної заяви з доданими до неї документами та роз'яснити боржнику (засудженому), що він має право надати письмові пояснення щодо заявленого позову, пославшись на докази, якими вони обґрунтовуються. При цьому слід враховувати правові висновки, викладені в Рішенні Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 (справа про рівність сторін судового процесу).

11. При розгляді позову про визнання права власності на арештоване майно та/або зняття арешту з майна судам слід всебічно і повно з'ясувати обставини, наведені позивачем на підтвердження своїх вимог, неухильно додержуючись при цьому як правових норм, що гарантують права осіб, які беруть участь у справі, так і положень про належність та допустимість доказів (статті 58, 59 ЦПК).

У разі виникнення у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, труднощів у витребуванні доказів суд з урахуванням положення частини четвертої статті 10 ЦПК сприяє їм у цьому за наявності відповідного клопотання. Також за необхідності судам слід використовувати матеріали кримінального провадження про належність описаного майна і джерела коштів на його придбання.

12. На позовні вимоги про визнання права власності на арештоване майно та/або зняття арешту з майна поширюється передбачений статтею 257 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) трирічний строк позовної давності. Перебіг цього строку починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про арешт (опис) належного їй майна.

У разі пред'явлення позову про зняття арешту з майна з пропуском установленого законом строку на заявлення таких вимог, суддя не вправі з цих підстав відмовити у відкритті провадження у справі. Поважність причин пропуску позовної давності та наслідки цього необхідно вирішувати в установленому законом порядку (стаття 267 ЦК).

При оскарженні рішення, дії або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби щодо накладення арешту на майно судам слід звертати увагу на строки звернення до суду з відповідною скаргою, визначені статтею 385 ЦПК та нормами Закону про виконавче провадження (наприклад, статті 26, 57).

13. При розгляді справ судам належить звертати увагу на те, чи додержані відповідною службовою особою вимоги закону про опис та арешт майна, зокрема, чи перелічено в акті опису інше майно, у тому числі те, що знаходиться у спільній власності боржника з іншими особами, яке не описувалось, а також чи не описано те майно, на яке стягнення не може бути звернене за виконавчими документами або може бути звернене лише в передбачених законодавством випадках.

14. Вирішуючи питання про належність описаного та арештованого майна, суди повинні керуватися нормами цивільного та сімейного законодавства, які діяли на час придбання майна, що регулюють право власності та його захист.

При розгляді позову одного з подружжя про зняття арешту з належної йому частки майна у спільній сумісній власності подружжя судам необхідно враховувати, що відповідно до статей 60, 70 Сімейного кодексу України (далі – СК) майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їх спільною сумісною власністю і в разі його поділу їх частки є рівними, якщо інше не встановлено домовленістю між ними або шлюбним договором. Суд може відступити від засади рівності часток подружжя, враховуючи інтереси дітей або непрацездатних повнолітніх дітей, які з ним проживають, або інші обставини, що мають істотне значення за визначених законом умов, зокрема, якщо один із подружжя не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховавав, знищив чи пошкодив спільне майно або ж витрачав його на шкоду інтересам сім'ї, то у такому разі його частка може бути зменшена. За рішенням суду частка майна дружини, чоловіка може бути збільшена, якщо з нею, ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування.

Майно, набуте кожним із подружжя під час їх окремого проживання після фактичного припинення шлюбних відносин, суд може визнати особистою приватною власністю кожного з них.

Майно, набуте кожним із подружжя за час режиму окремого проживання, встановленого рішенням суду, не вважається набутиим у шлюбі (частина друга статті 120 СК).

Розмір часток подружжя у спільному майні і яке конкретно майно має бути йому виділене суд визначає з урахуванням усього нажитого майна, включаючи і те, на яке за законом не може бути звернено стягнення за виконавчими документами і яке не підлягає конфіскації. Разом із цим на частку

кожного з подружжя має бути виділено як майно, що підлягало опису, так і майно, що не підлягало опису. Зазначені обставини згідно зі статтею 60 ЦПК зобов'язана довести та сторона, яка посилається на них як на підставу своїх вимог чи заперечень, зокрема, поданням відповідних належних і допустимих доказів, заявленням клопотання про забезпечення позову з метою додаткового опису майна тощо.

15. У справах про зняття арешту з майна, що становить спільну сумісну власність членів сім'ї, частка боржника визначається відповідно до правил статті 357 ЦК.

Виходячи із змісту частини четвертої статті 61 ЦПК, сама по собі вказівка у вироку суду про звернення стягнення на конкретне майно або про його конфіскацію незалежно від підстав її застосування не позбавляє заінтересованих осіб можливості доказування свого права власності на це майно шляхом пред'явлення позову в порядку цивільного судочинства.

Якщо згідно з вироком підлягає конфіскації конкретне майно, що становить спільну сумісну власність подружжя, членів сім'ї, позови інших суб'єктів спільної сумісної власності про виключення з опису їх частки цього майна можуть бути задоволені за умови, що вартість іншого сумісного майна, яке залишилось, менша, ніж припадає на їх частку. У цьому випадку суду слід враховувати роз'яснення, надані у пункті 1 цієї постанови.

16. У випадках, коли предметом позову є частка в спільній сумісній власності на неподільну річ (частина друга статті 183 ЦК), на яку звертається конфіскація або стягнення на користь особи, питання про зняття арешту з цієї речі (за відсутності іншого спільного майна) вирішується відповідно до правил статей 321, 358, 364 ЦК, враховуючи, що згідно із законодавством суд вирішує спори учасників спільної сумісної власності щодо розпорядження та користування майном. Тому не слід розглядати як протиправне позбавлення права власності присудження грошової чи іншої матеріальної компенсації за частку у спільній сумісній власності, якщо її неможливо виділити або поділити майно в натурі чи спільно користуватися ним.

При цьому суд з урахуванням конкретних обставин може зняти арешт із цієї речі і стягнути з позивача в дохід держави чи на користь особи грошову чи іншу матеріальну компенсацію за частку, що припадає боржнику, або залишити арешт речі, зобов'язавши відповідні територіальні органи

Державної фіскальної служби України або юридичну особу виплатити позивачу відповідну частину її вартості.

17. При визначенні розміру частки у майні, що належить подружжю, частки боржника у спільній сумісній власності, а також частки неподільної речі суд має виходити з дійсної вартості цього майна на день ухвалення рішення. Дійсна вартість майна визначається її ринковою вартістю, яка діє на день ухвалення рішення суду, що має довести особа, яка на цю обставину посилається (статті 10, 60 ЦПК). Якщо оцінка окремого виду майна є складною або позивач чи відповідач оспорюють зазначену в описі оцінку майна, суд для визначення дійсної вартості арештованого (описаного) майна за клопотанням сторони у справі може призначити відповідну експертизу.

18. У разі заявлення вимог про повернення майна в натурі в тому випадку, коли воно відповідними територіальними органами Державної фіскальної служби України було передано відповідній особі безоплатно, то обов'язок повернення майна покладається на особу, яка одержала майно безоплатно, а якщо нею майно реалізовано, питання про повернення набувачем майна в натурі вирішується згідно з правилами частини третьої статті 388 ЦК.

У разі якщо майно було реалізовано відповідними територіальними органами Державної фіскальної служби України, за наявності це майно або його вартість повертаються цими органами.

19. Ухвалюючи рішення, суд згідно з частиною першою статті 214 ЦПК має визначити, які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин та яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин. При цьому суд має навести у рішенні мотиви, з яких не застосував норми права, на які посилалися особи, які беруть участь у справі. У зв'язку із цим посилення позивача у позовній заяві на норми права, які не підлягають застосуванню у цій справі, не є підставою для відмови в задоволенні пред'явленого позову, оскільки при вирішенні справи суд враховує підстави (обставини, якими обґрунтовувались вимоги) та зміст позовних вимог (стаття 119 ЦПК).

У резолютивній частині рішення у цій категорії справ суду належить зазначати конкретне майно, з якого знімається арешт, його вартість, на користь кого знято арешт і за ким визнається право власності чи кому це майно передається у володіння.

20. Виявивши факти невжиття чи несвоєчасного вжиття передбачених законом заходів для забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову, порушення правил опису та арешту майна або якщо описане майно було розтрачене, відчужене або приховане особами, яким воно передано на зберігання, судам з метою їх усунення і запобігання слід постановляти з цього приводу окремі ухвали.